

Mikszáth Kálmán

Írta: Lőrinczy György

A nagy palóc. A legnagyobb palóc. Az óriáspalóc. Keressük és válogatjuk a jelzőket, amikkel nagyságát méltóképpen megbecsülhetnők. De semmit se találunk eléggé díszesnek az ő sajátos nagy értékéhez. Némikép ingadozunk is. Csak az bizonyos, hogy óriás; az, hogy palóc, sokkal kevésbé. Szülőfalujának, *Szklabonyá-nak* tipikus tót neve van, lakossága is tót. Gyerekkorában még családnevét így írta: *Mixat*. Tehát az édesapját is úgy hívták. Ahogy én ismerem drága szép Felvidékünk múltját és életét, úgy képzelem, hogy valamelyik őse patikárius vagy más, akkoriba divatos kotyvasztó lehetett, akire aztán a felvidéki naiv humor ragasztotta a *Mixat* nevet. Kever, kotyvaszt, vegyít. A mi Mikszáthunk örökölt is belőle: ő maga már alkimistává lett: aranyat főzött, a magyar szellem tisztacsengésű aranyát.

Különben ez merőben lényegtelen. A mi szép magyar hazánk legszebb szépsége éppen népeinek színes változatosságában volt, melynek a közös érzelem adott egységet. A zólyomi tót s a szepességi cipczet, a dobsinai buléner meg a soproni poncihter, aki egy kukkot se tud magyarul, ugyanolyan fajmagyar, akárcsak a hajdúsági büszke hatökrös gazda, vagy a hortobágyi nyalka csikós, aki egy kukkot se ért más nyelven, csak magyarul. Mi teszi a fajmagyarságát? Az, hogy ugyanazt érzi valamennyi: *A nagy világon ekívül — Nincsen számodra hely. A magyar hazán kívül.*

A földkerekség legislegtündöklőbb szépsége, a bűbajos magyar fölvidék nyájas dombjai és komor bércei között a sokféle nép ezer esztendő alatt nemcsak összekeveredett, de össze is forrott. A magyar nemzet integráns különlegességét teremtette meg, melynek vér és lélek szerint való közösségéből az a költészet, az a sajátos érzés- és gondolatvilág fejlődött, aminek Mikszáth Kálmánnál tökéletesebb művésze még nem volt. Ennek a művészetnek különleges a humora is. Ezt a világot egészen csak az értheti meg, vagy legalább is csak az érezheti, aki benne élt és vele némikép azonosult. Hogy valamennyire a nyelvvel magyarazzuk meg a dolgot, ott, a hegyek oldalában meglapuló avatag kisvárosokban jóformán minden ház egy-egy múzeumi emlék, melyhez legenda fűződik. A faluk népe ma is úgy él, ahogy ezer évvel ezelőtt. Csak ép hogy most négy nyelven beszél egyszerre. Deákul a templomban vagy a magyar földesuraktól tanult. A pap reggel találkozik a jegyzővel. A nótárius köszön:

— Bonum mane praequor, domine reverendissime!

— Salve sis, spektábilis. Jak zse más? Mi újság? Nutzt ka wánen, fiam. Mi? Nem igaz?

A társalgónyelvnek már ebben a naiv zagyvaságában is ősforrása van az eredeti humornak, amelyben magamagától terem és a mindennapi élet közvetlenségével állandósul a jovialitás: a jókedv, tréfa, pajkosság, móka, vagyis az ártatlan lélek szelíd derüje, párosulva filozofikus, azzal a vallásos életfölfogással, melynek megrendülhetetlen alapja: a hit, s mely tehát a sors minden jó vagy rossz fordulatát tréfával üti el vagy megnyugvással fogadja.

Ebből a gyönyörű világból hozta lelkében Mikszáth Kálmán mindazt, ami fényes pályájának és remek alkotásainak tartalmat, sajátos humort és költői zamatot adott: a Mátra vadvirágos, dalos völgyeinek képét, hegyei árnyékát és homályát, történelmi borongását és tradícióját és a zagyvanyelvű nép humorát, tragikumát, küzdelmeinek költészetét, némiképp népies romantikáját is. Azonfölül a négy nyelvű beszédből a magyart (más nyelvet talán nem is tudott) tisztán, megfésülve és kicsiszolva, törölmetszett palóc dialektusát, amellyel beszélt, nagyszerű málháját humorában tette egységessé és teljesen egyénivé, úgyszólván mikszáthivá.

Nagyon kis diák volt még Mikszáth Kálmán, mikor a szklabonyai tót rektor keze alól a rimaszombati egyesült protestáns gimnáziumba került. A diák, a tömzsi kis tót diák kicsiny volt, de a gimnázium talán még nálánál is kisebb, úgynevezett algimnázium, hat osztályú. Kapuján apró és faragatlan emberpalánták tódultak be, nagyobb részben tót és német nebulók, s hat esztendő múlva csámpás kis kamaszok fordultak ki. Se az iskola, se a diák nem sokat nőtt. A gimnáziumot a lutheránusok és kálomisták közös erővel tartották fenn; abban az időben úgyszólván unikum volt. Professzori testülete is, diákserege is a két iskolafenntartó hitfelekezethez tartozott, kisebbszámú katolikus és zsidó tanulóival együtt mindenestül azon versengve, melyik különb, ami annyit tett, hogy melyik derekabb *magyar*. Az iskolai esztendőt szeptemberben csöngetyűszó kíséretében ezzel a szentenciával nyitották meg: *Ingrato homine nihil terra pejus alit* (A háládatlan embernél nincs nagyobb nyúge a földnek!) és a *Kazinczy* Ferenc apotéozisával zárták be; a magyar nyelv megújulásának és feltámadásának, vagyis a nemzeti élet halhatatlanságának ünnepével. Ebből az iskolából került ki *Hazay* Samu báró, a világháború nagy és kitartó magyar hőse, *Bernát* István, a szövetkezeti és agrár törekvések egyik legelső és legképzettebb úttörője, *Károlyi* Sándor gróf fegyveres munkatársa; *Tors* Kálmán, a költőpublicista, meg *Mikszáth* Kálmán, *Pósa* Lajos, *Kiss* József, hogy a kisebb planétákat ne is soroljuk elő.

A nagy palóc bölcsőjét Szklabonyán faragták, de lelke a batyi-i kiskimnáziumban kelt szárnyra. Fölbredt szellemének legelső jellemző aranyszikrája is ott pattant ki. A humor legelső megcsillanása. Egyik kis diáktársa, régi diákszokás

szerint emlékverset kért tőle s Mikszáth ezt a furcsa kis tréfát írta neki:

A mosolygó élet —	Kísérje léptedet
Távol legyen tőled, —	A gyászemlékezet,
Minden, mi jó vagyon, —	Hogy szívedbe legyen
Kerüljön, de nagyon. —	A keserv és szégyen.

Ha lefelé olvassuk a sorokat: átok, ha össze, együvé a szembenálló sorokat, akkor áldás. Kétértelmű formai szerkezete mindenestül igazi ős diákhumor naiv szüleménye. A pajkos kisdíákok, akik olyan szívesen képzelik magukat nagydíákoknak, bizonyosan sokat és jót nevettek rajta. A sors szelíden mosolygott: az áldást váltotta be, azon is, aki írta, azon is, akinek írták. A sors mindig okosabb. Mi játszhatunk vele, ő nem. Ő becsületesen végig a dolgát a — kisdíákokkal.

A nagy palóc a legelső csalódást éppen attól kapta, akit annyira szeretett s akit alkotásaiban meg is dicsőített: a tekintetes vármegyétől. Nem választották meg megyei aljegyzőnek, őt, az esküdtet! Az esküdt megbukott a restoráción. Azóta már a restoráció is megbukott, az esküdt pedig örökre eltűnt a világ színpadáról; szolgabíró lett belőle. A tekintetes vármegye sohase kényeztette a poétákat, mindig kedvesebbek voltak neki a kortesek és a szónokok. A poétán rendszerint szívesen ütött egyet, rendszerint annál nagyobb, mennél nagyobbak tartották. Nemes Nógrád vármegye Mikszáthot alkalmasint ki is nevelte a kudarcért. A tekintetes urak nyilván nem is sejtették, hogy tulajdonképpen királyi koronát adtak neki útravalóul. Ha akkor megválasztják, mi most nem íránk róla panegirist és nemes Nógrád vármegye sohase épült volna Mikszáth remekművein. A nagy palóc ott penészedett volna el a megyeháza pandúrszagu hivatalszobáiban. De onnan kitessékelték és a költő fölszedte sátorfáját: szeme és lelke szerelmesen ölelte magához a költői forrásokat, amiket rövid pályafutása alatt képezelete megnyitott és gondosan elhozott a Mátra vadvirágos völgyeiből. Rövid ideig Budapesten kísérletezett a sajtóban, de úgylátszik, a félelmes nagyhatalom is a tekintetes vármegyével tartott és a szegény vándoróriást az újabb csalódás hűvös szele tovább sodorta, a szőke Tisza felé.

Szőgedében, a nagy tanyavárosban aztán megakadt és meg is talált mindent. A szerencsét és önnönmagát. Költői birodalmát: a palóc világot és a magyar világot. Tollát, humorát, stílusát; ihletét és alkotó kedvét, melyet a felharsanó országos taps folyton hevített. Mikszáth Nógrádban született, a gömörmegyei Rimaszombatban ébredt föl, de nagyságát, teremő zsenijét, költészetének gazdag alkotásait Szeged ajándékozta nemzetünknek.

A *Szegedi Napló* hasábjain szórta szét naponként fényes szellemének szapora sziporkáit, melyek gyönyörködtettek és

tanítottak s Szöged szunnyatag közéletét beragyogták, föléb-resztették, fölvidították és tüzelték. Szeged irodalmi hagyományait akkor alapozta meg az a fáradhatatlan írói, költői és újságírói sereg, melyben Mikszáth Kálmánon kívül Pósa Lajos, Enyedy Lukács, Lipcsey Ádám, Békeffy Antal, Kulinyi Zsigmond és még több hírneves tehetség fejlődött s melyet Lázár György, a későbbi nagy polgármester, Nagy Sándor szerkesztő, leányával Ibolykával, a kitűnő színésznővel és a rajongó színigazgató: Nagy Vince, aki később tejjgazdasági felügyelő lett, lelkesen és magaföláldozóan támogatott.

Vidám és eleven szellemi élet folyt akkor Szögedében! Fájdalom, közbekurjantott az 1879-i szörnyű árvízkatasztrófa, mely a szép alföldi metropolist, a maga sajátos külön világával és fejlődésnek indult szellemi életével együtt összerombolta. Tömérdek szenvedés, gyötrelem, munka, áldozat és küzködés következett és szakadt le, *míg* a királyi biztatás, hogy „*Szeged szebb lesz, mint volt*”, megvalósulhatott. Az újjászervezés sziszifuszi munkája ós vergődése évtizedekig tartott. Az acélakarátú építőmester, Tisza Lajos gróf, bevonta munkásságába Mikszáth Kálmánt is, mint titkárt. Építeni! Alkotni! Megér tetni a szkeptikus alföldi magyarral, amit máskülönben, magamagától talán sohase értett volna meg, hogy az újjáteremtés roppant erőfeszítése öérette folyik, neki és az ő boldogulásáért.

És Szeged csakugyan százszor szebb lett, mint amilyen volt. Addig a tanyái között a legnagyobb tanya volt, most a nagy magyar Alföld metropolisává, a rónaság világvárosává nőtt. Vele nőtt újjáalkotója, a vezér: Tisza Lajos gróf, aki különben is, egész nagy magyar jelleme és egyénisége minden tulajdonsága szerint szobornak született és szoborrá is dicsőült. Szöged az ő igazi szobra és a város díszterén álló szobra egyszersmind a föltámadt Szöged szobra is. Vele nőtt Mikszáth Kálmán is, egészen a parlamentig. A kis palóc diákból nagy íródiák, a legnagyobb palóc lett, honatya. Budapestre került, a nemzeti élet napjai, holdjai, csillagai közé: maga is fényes planéta.

A viszontagságos és fáradtságos tavaszi szántásra, az ifjúkor munkás küzdelmeire derűs nyár és gazdag aratás következett.

A *Pesti Hírlap* fogadta kötelékébe a nagy palócot. Gond nélkül élhetett és dolgozhatott; ihletének röpülését és játékát semmi sem nyűgözte le. A Pesti Hírlap hasábjai sziporkáztak humora rakétáitól és szellemétől; a könyvesboltok kirakataiban pedig költészetének új meg új 'bokrétái tűntek föl. *A tót atyafiak*, majd *A jó palócok* apró művészi meséiben és rajzaiban elbájoló panorámáját tárta föl a Mátravidék és a magyar hegyek színes népeletének, mely cseng-bong a daltól és Örökös derűben tartja a falut. A zajos siker, mellyel az irodalmi világ és az olvasók világa egyetértően megbecsülte, nagyobbszabású

alkotásokra ösztönözte. *Szent Péter esernyője*, *Beszterce ostroma*, *A Noszty fiú esete Tóth Marival*, egymásután termett. Már szinte megosztozott a *Mesekirály* koronáján Jókaiával.

A *Pesti Hírlap*-nak ez az idő volt legragyogóbb korszaka. Nagyszerű írói koncertjében Mikszáth volt a primhegedűs, de a gyönyörű koncertben játszott *Kozma* Andor, verses krónikái elmés szatíráival és bravúros verselő kedvével, *Kenedy Géza* (*Quintus*) mélységes életfilozófiájával s *Heltai* Jenő és. Murai Károly friss humorával. Mikszáth *A t. házból* című országgyűlési karcolatai: mindennapi különleges szenzáció. A novellisztikai gonddal írt humoros krónikák a parlament napi érdekességeiről és szereplő hőseiről, voltakép újságírói remekművek, melyekben a nagy palóc riporteri találmányossága és ötletessége, a humorista csattanó elmésségével és pajzánágával, a költői stílus jellemző bájával, olykor a krónikás bátor hangsúlyozásában mint kritika szólal meg. Tréfálva néha kemény ítéletet is vágott a büszke szóviadorok fejéhez a politikai gyarlóságok és fonáságok miatt. Szinte határnapok szerint megállapíthatnók, hogy amint humora gyöngült vagy elmúlt, abban az arányban mérgekedtek a parlamenti viharok s törtek ki a személyeskedő durvaságok és a t. Ház kórváltozásainak egyéb szimptomái. Előbb a Mikszáth humora megaranyozta, sőt aranyfüstjével be is takarta a hibákat; a mosoly enyhítette a lelkek háborgását, de amint a humor eltűnt, egyszerre markánsul bukkantak elő a lappangó betegségek. Tudjuk, mi következett.

A nagy palóc ebben az időszakban nőtt óriáspalóccá A dicsőség és a siker fénye vette körül, kísérte és koszorúzta s a nagy fény, úgy hisszük, akkoriban kissé «el is kápráztatta. Tulajdonképpen az író és a költő éppen olyan álmodozó, mint az újságíró. A költő ugyanazt álmodja, amit az újságíró átél. Mikszáthban az álom és a valóság, az író és az újságíró mindig vitatkozott. Azt képzelte, hogy minden álmát realizálhatja és minden realitást, amiért lelkesedett, csak úgy tehet az irodalom közkincsévé, hogyha ő maga csinál lapot, olyat, ami mindenestül az ő szellemének tükre és tartalma legyen.

Ezzel a káprázattal indította meg nagy napilapját, az *Országos Hírlap*-ot, ami egyszersmind hamarosan legnagyobb csalódásává lett. Közvetlenül kellett látnia, hogy az álmokat nem lehet realizálni. Hogy az életnek nemcsak költészete van, hanem prózája is. Vagyis, hogy költőnek született, nem szerkesztőnek. Mint költő, el tudta *képzeln*, hogy egyszerűen áthurcolkodik a *Pesti Hírlap*-ból az *Országos Hírlap*-ból, de semmit se tudott átvinni a *Pesti Hírlap* pezsgő elevenségéből. A mechanikus szervezet átköltözött, de a szellem, az emlék, a tradíció ott maradt a régi kedves tanyán. Nem a legnagyobb író a legjobb szerkesztő. A szerkesztői munka külön tehetséget, sőt nagyon is sokoldalú tehetséget kíván, amit Mikszáth se költői fantáziá-

jávai, se újságírói zsenialitásával nem tudott pótolni. Az *Országos Hírlap* jóformán elaludt a maga unalmában.

Még *Új Zrinyiász* című satirikus irányregénye sem sikerült. Az *egyetlen* regény, amit a maga lapjának írt s az egyetlen, ami nem sikerült, holott talán ahhoz fűzte legvérmesebb reményeit, amikből semmit se kapott meg. Nem ő a hibás. Kora volt a hibás, melynek pártoskodó szelleme szinte lehetetlenséget követelt tőle: hogy a javában folyó aktualitásokból regényt formáljon és a lapos prózából költői szépségeket sajtoljon ki. Ezzel a föladattal senki se bírt volna és ő se birkózhatott meg. Az *Idő* nem adta meg hozzá a történelmi távlatot, a *képzelet* nem adta meg a költői távlatot. Sokkal közelebről látta maga körül a *valóság regényét*, semhogy abban elképzelt költői szépségeket láthatott volna. Nem is hihetett a meséjében. Regényének hősei csupa jóbarátai és epés ellenfelei voltak. Az eseményekben és küzdelmekben maga is résztvett, tehát sem igazságosan, sem objektíve nem ítéltetett. S maga a humor, még az ő ragyogó humora sem lehet művészi humor, ha aranyfüstje alatt ott nincs maga az arany: az igazság, vagyis a szépség. Azt hiszem, a mai olvasó, az *Új Zrinyiász-t* most olvasva, már meg se érti. Nem ismerte a regény hőseit és viszonyait s csodálkozik rajta, hogy az *Új Zrinyiász akkor* frappáns reggeli csemegéje volt a közéletnek, főképp a politika hiú kisóriásainak.

Mikszáth Kálmán nemcsak a költészet szépséges Múzsájának, a szerencse szeszélyes istenasszonyának is kiválasztott kegyence volt. *Mindent iskolává tudott tenni. Őt* még az élet kelepcéi is tanították. Még az is, ami másnak csak kegyeletes emlék, neki azonfölül iskola volt mindjárt maga a szülőföld is; abból szívta lelkébe a költészet örökszép művészi tudományát és ihletét. Iskola volt a rimaszombati kisgimnázium és a Selmecbányái nagygimnázium, amiből első ismereteit, a tudás alapját és szeretetét merítette; a tekintetes vármegyeháza, ahol a politika boszorkánykonyháiba pillanthatott; a szögedi bohémntanya, ahol újságírói vénája fölébredt. És legmagasabbrendű iskolája, két otthona: a redakció, melynek zajos zsongásában és a családi élet, amelynek ritka harmonikus boldogságában és csöndjében a többi iskolája sokféle hatását költői remekművekbe formálta.

Fizikailag csúnya kiejtéssel beszélt, ami még a palóc-dialektusnak is erős túlzása volt. Vontatottan, mintha sohase volna benne bizonyos, hogy mit is akar hát mondani. De amit beszélt, abban benne volt a kiváltságos lélek, a teremtő szellem, a humorista jókedv, ötletesség és fordulatosság, a mesélő és képzelgő költői ihlet minden bubája, hogy az ember a *világ* végéig is elhallgatta volna. A legfrappánsabb tréfákat is olyan komolyan mondta el, hogy maga el se mosolyodott s ép ezért hallga-

tói annál jobban kacagtak. Írói nagyjubileumán a nemzet nevében maga a kultuszminister személyesen jelent meg és ünnepiesen köszöntötte, de mikor a nagy palóc egyszerre, az ünneplő beszédek nagy sorozatára egyetlen hosszú beszéddel felelt, beszéde alatt az általános kacagásban több idő telt el, mint magában a beszédben. A komoly Zichy János gróf kultuszminister az egész beszéd tartama alatt folytonosan kacagott.

Egyik ritka, vagy éppen páratlan dicsősége a magyar szépirodalomnak. Nagyságát egyesegyedül csak a Jókaiéhoz mérhetjük, vagyis nemcsak az irodalomtörténeti sorrendben, de alkotásai szépségére és értékére nézve is egyesedül ő érkezett a nagy mesekirály közelébe. De ő volt az is, aki legszebben és legméltóbban hódolt meg a Jókai büvösen csapongó fantáziájának, abban a gyönyörű könyvében, amelyet a nagy mesemondó dicsőségének áldozott. Nagyságát ez a könyve bizonyítja legfényesebben; nem félt az óriástól. Inkább arra törekedett, hogy hozzányjjon vagy méltóvá legyen. Nem akarta a királyt az új idők szelleme szerint lerántani a trónról, hanem ő díszítette föl legszebben. Tehát örökölte a trónt.

Büszkék vagyunk rá, hogy nevét és alkotásait a magyar nemzeti Génuszoké közé iktathatjuk. Gyönyörködve olvasgatjuk ma is könyveit, melyekben szülőföldje mosolygó mezőit és lankáit, s daloslelkű munkásnépét látjuk és korának derűjét, borúját és költészetét érezzük és — búsán meg is siratjuk. Boldogok voltunk, hogy kortársai lehettünk és szelleméből táplálkozhattunk. És most, gyászunk keserves gyötrelmei között, elborongva bámulunk a kétséges jövődőbe: vájjon ad-e, hoz-e még valaha új Mikszáthot irodalmunknak? Új krónikást, aki mint író is, mint újságíró is a nemzeti boldogság vidám történetírója, mosolygó költője és jóságos ítélőbírája volt. Nagyszerű nemzeti emlék és dicsőség, aki nemcsak önönmagának, de korának és a szépirodalomnak, sőt összességében minden fajta írásművészet birodalmának: a sajtónak is halhatatlan szobrot emelt műveiben: *aere perennius*.